

УДК 811.161.2.'373.7

**ОСОБЛИВОСТІ ПОДАННЯ ТА СПОСОБИ ТЛУМАЧЕННЯ ЗНАЧЕНЬ
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У „СЛОВНИКУ БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРОК”
М.Й. ОНИШКЕВИЧА**

Ващенко І.А.

Перші спроби висвітлення теоретичних проблем української фразеографії припадають на II половину XIX – поч. XX ст. У той час учені та фольклористи проводять активну роботу щодо упорядкування стійких сполучень слів, результатом якої є видання як збірок, так і фундаментальних праць, у яких фіксуються ФО. “Основи фразеографічної практики були закладені в XIX ст., – наголошує український фразеолог Ю.Ф. Прадід, – незважаючи на те, що самі терміни “фразеографія” і “фразеологічна одиниця” почали вживатися значно пізніше” [1, с.115]. Надзвичайно поживався інтерес до вивчення фразеології з середини XX ст. Розглядалася і природа фразеологізмів, і їх стилістична роль, характеристика і класифікація і т.і. Питання збору і систематизації народної фразеології (фольклорної, діалектної) розглядалися в працях Й.О. Дзєндзелівського, А.А. Москаленка, П.С. Лисенка, С.П. Бевзенка та ін. Але практично не порушувалися питання подання, способи тлумачення значень фразеологічних одиниць у діалектологічних збірках XX століття. Все більше лінгвістів доходять висновку про необхідність детального дослідження саме діалектної фразеології. „Опис діалектного фразеологічного матеріалу – одне з найневідкладніших завдань українських лексикологів та лексикографів” [2, с.31].

У 1984 році українська лексикографія збагатилася такою значною працею як „Словник бойківських говірок” Михайла Йосиповича Онишкевича. Це словник одного з найдавніших говорів південно-західного наріччя української мови. Він містить цінні мовні факти, несприятиманні будь-яким іншим говорам України і літературній мові взагалі. Видається важливим те, що автор Словника фіксує та використовує у своїй роботі матеріали багатьох діалектологічних експедицій та різноманітних діалектних словників, починаючи з 30-х років XIX ст. Найціннішим для нас є те, що до Словника введено багатий і різноманітний фразеологічний матеріал (275 словникових статей містять більше 300 ФО).

М. Онишкевич подає у словникових статтях фразеологічні одиниці кількома способами:

1. Діалектні фразеологічні звороти наводяться після викладу значення, що закінчується крапкою з комою, і позначаються ромбом, наприклад: *ЛІПИТИ* 'ліпити'; ♦ *твасту л'іпити* [С.К-ло Км., Р-ки Км.] 'кричати', 'верещати'. – *Йа чув, йак його жінка твасту л'іпила.*

2. Діалектні фразеологічні одиниці, що подаються як ілюстрація тлумачення значення реєстрового слова: *ОБРЕХАТИ* [X-в] 'звести наклеп'. – 'Бо *уже-сте* мій *обрехали від ніх до голови*'.

3. Недіалектні синонімічні ФО, які пояснюють значення діалектного фразеологізму: *ПЛЕЧЕ* 'плече' [Б-те, Б-ля]; ♦ *мати голову на плечох* [Н-чі] '*мати здоровий глузд*'.

Вибір словникової статті, в якій вміщені окремі фразеологічні звороти, обумовлений у Словнику єдиним, чітко витриманим критерієм, хоч, згідно з настановою, такі звороти повинні подаватися під керуючим словом, наприклад, *іти дуба* під *іти*, *задерти бороду* під *задерти*.

Такий принцип, однак, грішив би формалізмом, оскільки: 1) звороти цього типу часто творять семантично одне нерозчленоване ціле; 2) найбільш істотне чи важливе в окремому звороті буває часто керуваним словом. Тому вибір словникової статті для окремих фразеологізмів залежить у Словнику від таких двох критеріїв: а) найбільш важливого компонента в даному звороті; б) порядку, в якому окремі компоненти даного звороту можуть виступати. Якщо цей порядок не виключає мобільності окремих компонентів, тоді зворот наводиться під найбільш важливим для нього словом: наприклад, *задерти бороду* під *борода*. Якщо порядок окремих компонентів є стійким, непорушним, то такий зворот вміщується під словом, яке його починає і яке разом з тим формально є керуючим словом; *йти хмылами* 'блукати' поміщено під *іти*, оскільки *хмылами іти* не зустрічається.

Нам видається цілком зручною у користуванні така структура, особливо якщо зауважити, що переважна більшість фразеологічних одиниць має розгорнуті тлумачення. Це дає нам змогу розгорнути подальше дослідження діалектної фразеології, причому основну увагу приділити такому визначальному моменту у лексикографуванні діалектних ФО, як тлумачення їх значення. Ще Іван Якович Франко звертав увагу на надзвичайну важливість тлумачення значення ФО. Він наголошував, що "метода – пояснювати кожду, хоч тепер для нас ясну приказку, має значну наукову вагу" [3, с.19]. Зрозуміло, потреба в чіткій класифікації не обмежується зручностями читачів або редакторів. Питання про наукову класифікацію фольклорного матеріалу — корінне питання сучасної фразеології, без рішення якого не може розвиватися сама ця наука.

При тлумаченні значення діалектних фразеологізмів у Словнику застосовані такі способи:

1. Тлумачення ФО одним словом. Цей спосіб полягає у тлумаченні діалектної фразеологічної одиниці літературним відповідником, який точно або дуже близько передає її зміст. Таким, доволі часто вживаним у Словнику способом тлумачаться ФО з вузьким семантичним полем. Наприклад: *Вистройити збитка*. ***Накапостити***; *Гану дати*. ***Покритикувати***; *Ганьби задати*. ***Осоромити***; *Тягнути на відволоки*. ***Зволікати***; *Сумліном докладувати*. ***Присягати***; *Дати прочухана*. ***Відлупцювати***; *На бакир стояти*. ***Сваритися***; *На байз робити*. ***Халтурити***; *Ім'я робити*. ***Хрестити***; *Помастити фіст*. ***Обікрати***.

Варто зробити акцент на тому, що „Словник бойківських говірок” діалектний, а не фразеологічний. І те, що автор послуговується у своїй роботі непопулярним у сучасній науці способом тлумачення фразеологічних одиниць, ні в якому разі не зменшує цінності його праці для фразеології, а лише орієнтує нас на подальше вдосконалення досліджень з цього питання.

2. Тлумачення двома словами. Найчастіше вживаний М. Онишкевичем спосіб тлумачення, при якому значення ФО розкривається двома синонімічними словами. Таке пояснення фразеологізмів найзручніше для формату діалектного словника і більш доцільне, ніж перше: *Герикы провадити. Пустувати, балуватися; Гірка почесна. Прочухан, лайка; Датися вознаки. Дошкулити, допекти; Посту видіти. Недоїдати, бідувати; Повід давати. Керувати, управляти; Провадити гоцьки. Жартувати, пустувати; Жалі виводити. Ридати, голосити; Загоди давати. Вислуговуватися, догоджати. На хтем хтеменний. Вицент, дотла.*

3. На окрему увагу заслуговує тлумачення ФО словосполученням. У фразеологічно зв'язаних поєднаннях слова становлять міцно спаяну семантичну єдність, в якій окреме слово не має значеннєвого навантаження. Цікавим в даному випадку є те, що ці фразеологічні словосполучення пояснюються сполученнями слів, в яких, на відміну від ФО, кожне слово окремо виражає свій зміст і не втрачило особливостей форми слова та закономірностей сполучуваності. Наприклад: *Піти у кіш. Перестати існувати; Збити на болото. Добре відлупцювати; Боками робити. Важко дихати; Прикітити бриндзу. Одержати відмову; Контроверзи провадити. Говорити жартами; Пустити по жебріх. Довести до бідування; Відправити водосвятііє. Сильно відлупцювати; Лопатова війна. Голосна сварка; Виходити атестат. Отримати паспорт.*

4. Пояснення реченням – найменш продуктивний спосіб тлумачення значень фразеологічних одиниць у „Словнику бойківських говірок”: *Планіта 'го забігла. Робить безглузі вчинки; Взила 'го с'ї поблика. Він оскандалився, впав на нього сором; Тобі с'я голова нагострит. Ти порозумнішаєш; Час на часу ни йє. Все залежить від обставин.*

5. Невелика кількість ФО тлумачиться у Словнику описово: *Стяж дати. Закликати когось словом або вчинком до порядку; Відорваві від шибениці (сухой галузи). Говорять про обдерту, занедбану людину; Цапки стойати. Стояти головою вниз або на руках; Босий віз. Дерев'яний віз без обручів на колесах; Адамова земля. Глибоко зорана і тому неврожайна земля.*

6. Варто особливо виділити спосіб тлумачення, при якому в якості пояснення діалектної ФО подається літературна фразеологічна одиниця: *У очі світити. Замилувати очі; Вивалити вочі. Виричтити очі; На шкрум шкруменний розтовчи. Розтовкти на дрібний мак.* Часто літературний фразеологізм навіть не ілюструється прикладом: *Слимака дати облизати. Пошити в дурні; Зістати на баламуті. Пошитися в дурні; Зідніматися життя. Накладати на себе руки; Заторочити світ. Зав'язати світ; Вісімнацітій туман. Набитий дурень; Бракуїє четвертій квартири у голові. Не всі дома; Мерзу веречити. Звести наклеп; Бриндзу прикітити. Дістати гарбуза; Кабата піти. Дати сторчкака.* Вважаємо не цілком задовільним такий спосіб. Автору слід було б навести бодай стислі пояснення діалектних фразеологізмів, а після цього вже подавати літературні їх відповідники, оскільки пересічному користувачеві деякі висловлювання залишаються не зовсім зрозумілими.

Більш виправданим і доцільним є комбіноване тлумачення:

- ФО + слово: *Блудити розумом. З'їхати з глузду, збожеволіти; Витарбувати скиру. Дати прочухана, відлупцювати; Внівич піти. Зійти нанівець, змарнуватися; Піійняти кінца. Дійти до ладу, зрозуміти.*

- ФО + словосполучення: *Шчиняти язиком. Молоти язиком, розпускати плітки;*

- ФО + ілюстрація: *Піти в переверти. Піти шкереберть. – Пішло все в переверти; Заколотити голову. Закрутити голову. – Заколотили ми голову.*

Треба наголосити, що значна кількість ФО у „Словнику бойківських говірок” тлумачиться комбінованими способами:

1. Слово або кілька слів і словосполучення: *Погоріти без огню. Потерпіти, попасти в біду; Гараса скакати. Лютитися, кидатися зі злості; Гарбувати скиру. Карати, допикати, сікти різками; Виправити на тамтой світ. Замучити, довести до смерті; Блудом ходити. Блудити, погано поводитися; Броєти броварії. Нападати, затівати бійку; Збивати з пантелику. Заговорювати, відвертати увагу.*

2. Слово і речення: *Відбуло му сала. Збіднів, йому стало гірше життя; Мені всьо риба. Байдуже, мені все одно.*

Висновки. Таким чином, для кожної фразеологічної одиниці автор намагався обрати оптимальну форму тлумачення для найбільш повної і точної передачі значення вислову. Аналіз подання та тлумачення ФО висвітлює, що проблема вибору форм і способів тлумачення фразеологізмів у діалектних словниках залишається до кінця не розв'язаною. А детальне вивчення цього питання дасть нам змогу якнайкраще розкрити невичерпні скарби української фразеології.

Список літератури

1. Сагаровський А.А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. //Мовознавство. – 1991. – 187 с.
2. Франко І.Я., Передмова// Дей І.О. З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – 95с.
3. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / НАН України, Ін-т української мови / Відп. ред. О.О. Тараненко. – К.; Сімферополь, 1997. – 252 с.
4. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. – К.: Радянська школа, 1988. – 279 с.
5. Юрчук Л.А. Теоретичні засади реєстру фразеологічного словника української мови // Мовознавство. – 1983. – №5. – С. 23-32.

Поступила до редакції 31.01.2006 р.